

ТЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ РОЗВИТКУ УСПІШНОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ

Світлана Кириленко

ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

Анотація:

У статті здійснено аналіз теоретико-методологічних засад організації проведення дослідно-експериментальної роботи в закладах загальної середньої освіти. Розкриті механізми і порядок виконання інноваційної освітньої діяльності, проведення експерименту всеукраїнського та регіонального рівнів у закладах загальної середньої освіти, а також вибору теми дослідження як передбачуваного результату успішного розв'язання психолого-педагогічної проблеми.

Показано, що забезпечення інноваційної діяльності вимагає глибокого вивчення теоретичних питань, удосконалення освітніх практик у закладах освіти, а використання інтерактивних технологій сприяє співпраці, порозумінню між учителем і учнем, дає змогу реалізувати особистісно орієнтоване навчання та виховання.

Схарактеризовано дослідження освітніх проблем, виокремлено його фундаментальні, прикладні, теоретичні та емпіричні принципи. На основі перелічених принципів розроблено вимоги, яких необхідно дотримуватися в психолого-педагогічних дослідженнях.

Ключові слова:

дослідження; дослідно-експериментальна робота; психолого-педагогічна проблема; заклади загальної середньої освіти; експерименти всеукраїнського та регіонального рівнів.

Аннотация:

Кириленко Светлана. Тема исследования как результат развития успешного решения психолого-педагогической проблемы.

В статье представлен анализ теоретико-методологических основ организации проведения опытно-экспериментальной работы в заведениях общего среднего образования. Раскрыты механизмы и порядок осуществления инновационной образовательной деятельности, проведения эксперимента всеукраинского и регионального уровней в заведениях общего среднего образования, а также выбора темы исследования как предполагаемого результата успешного решения психолого-педагогической проблемы.

Показано, что определенное обеспечение инновационной деятельности требует глубокого изучения теоретических вопросов, усовершенствования образовательных практик в учебных заведениях, а использование интерактивных технологий способствует сотрудничеству и взаимопониманию между учителем и учеником, позволяет реализовать личностно ориентированное обучение и воспитание.

Охарактеризованы исследования образовательных проблем, выделены их фундаментальные, прикладные, теоретические и эмпирические принципы. На основе перечисленных принципов разработаны требования, которые необходимо соблюдать в психолого-педагогических исследованиях.

Ключевые слова:

исследования; опытно-экспериментальная работа; психолого-педагогическая проблема; учреждения общего среднего образования; эксперименты всеукраинского и регионального уровней.

Resume:

Kyrylenko Svitlana. Research topic as a result of development of successful solution of psychological and pedagogical problem.

The article presents an analysis of the theoretical and methodological principles, the regulatory framework for the organization of experimental work in general secondary education. The mechanism, the description of the order of realization of innovative educational activity of carrying out the experiment of all-Ukrainian and regional levels in the establishment of general secondary education, a choice of a research theme as a result of the development of the successful solution of a psychological and pedagogical problem are discussed.

The provision of innovative activities involves an in-depth study of theoretical issues, improvement of the educational process in educational institutions, and the use of interactive technologies, promotes cooperation, understanding, and friendliness between teacher and student, helps to realize personalized learning.

The research of educational problems is characterized, among which the fundamental, applied, theoretical and empirical ones are singled out, which should be based on the consent of its participants. On the basis of the listed principles, the requirements which need to be observed in pedagogical researches are developed.

Key words:

research; experimental work; psychological and pedagogical problem; general secondary education institutions; experiments of all-Ukrainian and regional levels.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства, реформування сучасної освіти в Україні тісно пов'язані з реалізацією державної політики, яка вимагає від сучасного педагога особистісного розвитку, підвищення рівня знань, умінь, компетентностей, що впливає на якісне оновлення освітнього процесу. Провідну роль у роботі закладів загальної середньої освіти відіграють інноваційні процеси, які є невіддільними складниками розвитку психолого-педагогічної науки. Основною формою реалізації інноваційної освітньої діяльності є педагогічні експерименти, що здійснюються на всеукраїнському, регіональному та шкільному рівнях.

Останніми роками в системі освіти активізувалося використання таких понять, як

«інноваційний процес», «інноваційна діяльність», «інноваційний потенціал». Це свідчить про розвиток педагогічної інноватики, управління освітніми інноваціями в закладах загальної середньої освіти й можливості їх потенційного здійснення.

Забезпечення інноваційної діяльності передбачає глибоке вивчення теоретичних питань, удосконалення освітнього процесу в закладах освіти, а використання інтерактивних технологій сприяє співпраці, порозумінню між учителем і учнем, дає змогу реалізувати особистісно орієнтоване навчання. Ґрунтовне знання методологічних основ проведення науково-педагогічного експерименту – важливий складник професійної компетентності

дослідника. Потрібно чітко усвідомлювати тему дослідження, послідовність етапів, співвідношення форм і методів організації експериментальної роботи, специфічні прийоми та шляхи її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що в педагогічній літературі накопичено чималий досвід у розробленні проблеми вибору теми педагогічного дослідження науково-педагогічного експерименту. Педагогічні ідеї та положення щодо визначення сутності, завдань, функцій, типів, структури, етапів експерименту допомагають з'ясувати специфіку його організації та формування готовності сучасних дослідників до його проведення.

У психолого-педагогічних дослідженнях видатних учених, зокрема з філософії освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, С. Клепко та ін.), ґрунтовно розроблено важливі ідеї щодо визначення теми дослідження. У працях інших науковців (Б. Гершунський, В. Демчук, А. Зевіна, Н. Клокар, В. Мадзігон, А. Моїсєєв, І. Наумчук, Н. Островерхова, М. Поташник, О. Рудницька, Б. Тевлін, В. Химинець) сформульовано положення щодо змісту, теми як результату успішного розв'язання психолого-педагогічної проблеми, порядку здійснення інноваційної діяльності, проведення експериментів всеукраїнського та регіонального рівнів. Проблеми теорії і практики педагогічного експерименту висвітлено в роботах Т. Алексеєнко, М. Болдирева, С. Гончаренка, М. Данилова, В. Загвязинського, Т. Кристопчук, С. Сисоевої та ін.

Проведення експериментальної роботи в закладах освіти, виконання освітніх інноваційних проєктів всеукраїнського та регіонального рівнів, а також наукових досліджень є важливим складником професійного зростання педагога. На думку В. Мадзігона, та І. Волощука (2018), це не тільки «кількісний приріст знань і підвищення їх достовірності, а й перехід їх у нову якість (систему знань, теорію тощо), що зумовлює перебудову, зміни в науці» (с. 6).

Стан сучасної освіти в Україні характеризується значними змінами: виникають інноваційні заклади освіти, змінюються пріоритети змісту навчання й виховання, іншими стають педагогічні технології, стиль управління закладами освіти, критерії оцінювання їх діяльності, проводяться численні експерименти. Однак спостереження за інноваційною діяльністю в закладах освіти, на думку С. Сисоевої, та Т. Кристопчук, «дають підстави для висновку: педагогічні колективи, керівники закладів освіти, відчуючи гостру потребу в змінах, нестачу концептуальних ідей, знань

культурно-історичного досвіду розвитку освіти, наукових основ організації педагогічних досліджень, вбачають значні труднощі у виборі мети, засобів, способів оцінювання результатів. Вивчення стану справ в інноваційних закладах освіти підтверджує, що для сучасної освітньої ситуації характерна неузгодженість між гостро вираженою потребою педагогічних колективів працювати по-новому і недостатністю необхідної для цього педагогічної чи методологічної культури» (Сисоева, & Кристопчук, 2013).

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні теми дослідження як результату успішного розв'язання психолого-педагогічної проблеми, розкритті алгоритму дій, порядку здійснення інноваційної освітньої діяльності, проведення експериментів всеукраїнського та регіонального рівнів та реалізації інноваційних освітніх проєктів у закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розбудова національної системи освіти, модернізація загальної середньої освіти визначають нові підходи до організації інноваційної діяльності, участі в наукових проєктах, дослідженнях, що давали б змогу ефективніше планувати й координувати експериментальну роботу, визначати актуальні й перспективні напрями розвитку педагогічної науки, давати перспективну оцінку провідним тенденціям у тій чи іншій галузі педагогічної науки, оцінювати якість виконаних досліджень.

Наукове дослідження та експериментальна робота, за визначенням С. Гончаренка, це «цілеспрямоване (з використанням наукового методу) вивчення подій, предметів, явищ і процесів (аналіз впливу на них різних факторів, вивчення взаємодії між ними тощо) з метою отримання корисних теоретичних і практичних результатів, завдяки чому розкриваються закономірності їх функціонування і розвитку та вказуються чи передбачаються способи їх використання. Це пошук відповіді на запитання дослідження, яке передбачає організовану, цілеспрямовану спробу розширити чи поглибити знання стосовно гіпотетичного зв'язку між предметами і явищами оточуючого і внутрішнього світу людини, цим терміном позначають розв'язування цілком нової наукової проблеми» (Гончаренко, 1997). Експериментальна робота, участь в інноваційних освітніх проєктах всеукраїнського та регіонального рівнів, наукові дослідження – усе це потрібно для того, щоб здобути нову інформацію, довести результати попередніх досліджень чи дослідити нові можливості практичного використання наявних наукових результатів. Із загальним підвищенням

середнього рівня освіченості, на думку С. Гончаренка, «значно знижується, падає культура наукового мислення й рівень роботи дослідників, тому завданням педагогічного дослідження є розкриття внутрішніх суперечностей педагогічних явищ, що вивчаються, дослідження шляхів чи засобів їх подолання» (Гончаренко, 1997).

Сучасні науковці С. Сисоєва, та Т. Кристопчук обґрунтували кілька видів експертиз інноваційної діяльності, наукових досліджень, які можна застосовувати в педагогіці. Йдеться про методологічну, технологічну, праксеологічну та комплексну експертизу. Кожна з них здійснюється на певному етапі дослідження і виконує свої завдання.

Методологічну експертизу доцільно проводити на початку дослідження, коли обґрунтовується актуальність проблеми дослідження, його тема, об'єкт і предмет, тобто на етапі «визначення» дослідження. Така експертиза дає змогу визначити об'єкти дослідницької роботи, головні напрями пошуку, вихідні позиції дослідника, обумовлені сучасним станом науки, вимогами наукознавства й науковими концепціями, що склалися на цьому етапі.

Технологічна експертиза пов'язана з безпосереднім аналізом програми наукового пошуку, культури експерименту, умов його проведення, теоретичного, діагностичного і фінансового забезпечення.

Предметом *праксеологічної* експертизи є аналіз сфери застосувань результатів дослідження, умов і правил використання теорії на практиці. Щодо *комплексної* експертизи результатів наукового дослідження, то її проводять компетентні організації та спеціалісти із залученням авторів, виконавців дослідження. Прикладами такої комплексної експертизи можуть бути експертизи, які проводяться спільними зусиллями педагогів і психологів, педагогів і фізіологів, педагогів і спеціалістів з інформатики тощо (Сисоєва, & Кристопчук, 2013, с. 15). Дослідження в педагогіці проводяться в різних її галузях: дидактиці, теорії виховання, методології, історії освіти й педагогіки, у методиках вивчення окремих предметів, спеціальній педагогіці тощо. Зрозуміло, що різний матеріал не можна оцінювати за одним зразком. Саме тому необхідно проводити класифікацію робіт для диференційованої оцінки їх якості.

Класифікація педагогічних досліджень за характером і змістом. Питання класифікації досліджень частково розглядалися у педагогічній літературі й, на думку С. Сисоєвої, та

Т. Кристопчук, не були цілком розв'язані. Принципи поділу досліджень, основні підходи в процесі створення тих чи інших класифікацій, галузі й межі їх використання визначені нечітко, трапляються типології, побудовані на різних основах. Головний недолік наявних класифікацій, як уважають дослідниці, – брак конструктивних ознак, на основі яких можна зарахувати дослідження до певного типу.

Фундаментальні дослідження розкривають закономірності педагогічного процесу, загальнотеоретичні концепції педагогічної науки, висвітлюють методологію та історію науки. Вони спрямовані на розширення й поглиблення наукових знань, указують типи наукового пошуку, створюють базу для прикладних і практичних досліджень. Основним критерієм якості фундаментального дослідження є теоретичне значення здобутих результатів, їх вплив на розвиток теорії, перетворення і зміни наших уявлень із найважливіших питань навчання, виховання, історії і методології педагогіки.

Ознаками фундаментальних досліджень, на думку В. Мадзігона, та І. Волощука, є: теоретична актуальність, концептуальність, історизм, критичний аналіз науково неспроможних положень, використання методик, адекватних природі об'єктів дійсності, новизна і наукова достовірність одержаних результатів.

Теоретичне значення результатів педагогічних досліджень тісно пов'язане з їх новизною: які нові концепції, гіпотези, закономірності, тенденції, напрями в галузі навчання, виховання, теорії та історії педагогіки висунуто в роботі, наскільки вони конкретизовані, доповнені чи перетворені. Ознаки прикладних досліджень – наближеність їх до актуальних запитів практики, порівняна обмеженість вибірки дослідження, оперативність у проведенні й упровадженні результатів (Мадзігон, & Волощук, 2018, с. 16–17; 20).

Важливим параметром прикладних досліджень, тісно пов'язаним з актуальністю, є практична цінність результатів наукової роботи. Методологія прикладних досліджень пов'язана з опорою на результати фундаментальних досліджень і часто на різноманітний педагогічний досвід. Тому критерій обґрунтованості для прикладних досліджень має бути обов'язковим. Отже, основними критеріями оцінювання прикладних досліджень можуть бути: актуальність, практична цінність, вірогідність, обґрунтованість і новизна.

Одним з основних критеріїв оцінювання практичних досліджень є їхня доступність для практичної реалізації. Оскільки практичні дослідження ґрунтуються на результатах

фундаментальних і прикладних досліджень, то необхідними й достатніми критеріями оцінювання результатів цього виду досліджень мають бути: актуальність, практична цінність, обґрунтованість, вірогідність і доступність. Критерій новизни в практичних дослідженнях, безперечно, теж важливий, але в цьому разі він не є обов'язковим. Якщо необхідність цього практичного дослідження належно обґрунтована, якщо воно визнане актуальним і виконане доступно, то питання про його новизну є вже другорядним.

На думку В. Мадзігона, та І. Волощука, у структуруванні наукових досліджень прийнято розрізняти наукові напрями, проблеми і теми. Науковий напрям зазвичай ототожнюється з дослідженням, яке виконує педагогічний колектив закладу освіти. Термін «наукова проблема» вживають тоді, коли мають на увазі суперечності наукового характеру, що потребують розв'язання. За ступенем важливості наукові проблеми поділяють на глобальні, міждержавні, державні, міжгалузеві, галузеві, комплексні, звичайні.

Сутність педагогічного дослідження. Наукові дослідження в освіті мають передувати інноваційним процесам, що далеко не завжди витримуються. Освітній процес багатогранний, на його ефективності позначається низка педагогічних факторів, органічно пов'язаних із питаннями психологічного, соціального, економічного характеру. Педагогічні дослідження, як твердять В. Мадзігон, та І. Волощук, стосуються розв'язання освітніх проблем, а очікуваний результат спрямовується на підвищення ефективності освітнього процесу і, як правило, планується у формі положень, які формулюються на основі розвитку думки від одиничного до загального через особливе. Можливий також варіант, коли на основі загальних положень розробляються часткові способи педагогічної дії.

Педагогічне дослідження – це продукування і застосування загальних принципів, якому притаманні ознаки, характерні для наукового пізнання взагалі. У дослідженні освітнього процесу експериментатори позбавлені можливості безпосереднього сприйняття явищ, що його характеризують, унаслідок чого вони змушені уявляти абстрактну модель для того, щоб адекватно пояснити та використати на практиці досліджуваний процес. Водночас є можливість спостерігати за об'єктом вивчення, відстежувати його характеристики й використовувати засоби обчислення для опрацювання отриманих даних. До того ж у педагогічному дослідженні часто складно контролювати об'єкти обстеження, оскільки їх дуже багато.

Характеристики об'єктів вивчення в педагогічних дослідженнях зазвичай нестійкі, водночас різні характеристики об'єктів вивчення мають різний рівень стійкості. До зазначеного вище потрібно додати також інші характерні ознаки освітніх явищ, а саме:

- неоднозначність перебігу явищ (функціональні змінні залежать від багатьох аргументних змінних);
- неповторність освітніх явищ (під час повторного дослідження дослідники мають справу з іншим матеріалом);
- участь в освітніх процесах людей (забороняються експерименти, що суперечать етичним нормам) (Мадзігон, & Волощук, 2018, с. 13).

Отже, головним завданням педагогічного дослідження є виділення ознак, що носять системний характер, а експерименти, що виконуються в педагогічних дослідженнях, здебільшого використовують модель, де досліджувані характеристики об'єктів вивчення та експериментальна ситуація задовільно контролюються.

Будь-яке дослідження, на думку С. Сисоевої, та Т. Кристочук (2013), розпочинається з визначення проблеми. Вчені твердять, що проблема – це «протиріччя між знаннями про потреби людей у будь-яких результативних практичних чи теоретичних діях і незнання шляхів і засобів їх реалізації». Розв'язати проблему – означає отримати нові знання або створити теоретичну модель, яка б пояснювала те чи інше явище, виявити фактори, які впливали б на розвиток явищ у бажаному напрямі. Наукова проблема – це конкретне питання, яке виникає тоді, коли наявних знань недостатньо для виконання якоїсь задачі і не відомий спосіб, за допомогою якого можна здобути знання, яких бракує. Щодо її структури, то це система, яка має центральне й додаткові питання; відповіді, щоб розв'язати центральне питання. На основі проблеми формулюється тема як найменування того аспекту проблеми, якого вимагає дослідження.

Уважається, що **проблема** – *те саме питання, тільки важливіше й складніше, оскільки специфічною рисою проблеми є те, що для її розв'язання потрібно вийти за межі старого, уже досягнутого знання. Щодо питання взагалі, то для відповіді на нього цілком вистачить старого знання, тобто для науки питання не є проблемою.* Для з'ясування стану розробленості обраної теми складається короткий огляд літератури, який дає підстави для формулювання висновку про те, що ця проблема нерозкрита (розкрита лише частково або не в тому аспекті), а тому вимагає подальшого опрацювання.

Спочатку потрібно перевести проблемну ситуацію у формулювання проблеми, яку потрібно досліджувати. Для цього необхідно виконати спеціальну теоретичну роботу: встановити наявність цієї проблеми; наявність показника, який кількісно чи якісно характеризує цю проблему; наявність обліку і статистики за цим показником; виділити найбільш суттєві елементи чи фактори проблеми; відокремити уже відомі елементи проблемної ситуації, які не потребують спеціального аналізу і виступають як інформаційна база для розгляду невідомих елементів; виділити в проблемній ситуації головні і другорядні компоненти, щоб визначити основний напрям дослідницького пошуку; проаналізувати розв'язання аналогічних проблем. Для цього необхідно вивчити всю літературу з означеного питання, провести бесіду з компетентними людьми – експертами, якими можуть бути спеціалісти-вчені або досвідчені практики.

Попереднє формулювання проблеми наукового дослідження не завжди є остаточним. Вивчення стану обраної для дослідження проблеми визначає ті її аспекти, які вже були висвітлені раніше, і дає змогу чітко окреслити ті питання, які ще потребують свого розв'язання. Відповідно до цього, формулювання проблеми може дещо звужуватись (чи навпаки, розширюватись), а її назва відповідним чином уточнюватись.

На основі попереднього аналізу розробляється програма дослідження цієї проблеми, яка охоплює такі розділи: теоретичний (мета, завдання, предмет і об'єкт дослідження, визначення понять); методичний (обґрунтування вибірки, обґрунтування методів збору даних, методи обробки й аналізу даних); організаційний (план дослідження, порядок дослідження підрозділів). Формулювання проблеми зумовлює вибір певного об'єкта дослідження – широкого, інтегрального поняття (це може бути педагогічний процес загалом, чи сфера соціальної дійсності, чи певні соціально-педагогічні відношення, що містять у собі педагогічні суперечності). Іншими словами, об'єктом може бути все те, що так чи інакше містить педагогічні суперечності й спричиняє проблемну ситуацію.

Об'єкт дослідження, на думку В. Мадзігона, та І. Волощука (2018), це те, на що спрямований процес пізнання. Теми і проблеми досліджень виникають із потреб розвитку суспільства. Дуже часто вони пов'язуються з необхідністю усунення певних протиріч у житті суспільства, в освіті, у виробничих процесах тощо. Тому для вибору теми чи проблеми дослідження аналізують за літературою чи практичним досвідом такі протиріччя і в загальних рисах визначають

майбутні результати дослідження. Важливим критерієм вибору теми дослідження може стати наявність у самих дослідників достатнього досвіду та творчого потенціалу для її розв'язання. Цілком очевидно, що в такому разі повинна враховуватись і наявність потрібної для майбутнього дослідження матеріальної бази, відповідних технічних засобів тощо (с. 14–15).

Визначення теми дослідження, її проблеми, що виникає з виявлених суперечностей, має бути актуальною, відображати те нове, що входить або повинно увійти в життя. Такими на сьогодні є проблеми, пов'язані з гуманізацією, фундаменталізацією, демократизацією та інформатизацією освіти, урахуванням індивідуальних особливостей і реалізацією можливостей кожного учня, реалізацією проблемного та особистісно орієнтованого чи розвивального навчання, формуванням освітнього середовища в школі та мікрорайоні тощо.

Загальні соціальні завдання в галузі освіти конкретизуються визначенням тих практичних питань, які потрібно розв'язати в діяльності закладів освіти, однак далеко не всі з них становлять педагогічні проблеми. Окремі практичні завдання можна виконати за допомогою інтенсифікації праці вчителів, упровадження нових технологій, передового досвіду навчання і виховання тощо. Якщо наявних засобів недостатньо, виникає педагогічна проблема, яка вимагає проведення відповідного дослідження. Його актуальність, окрім практичних потреб освіти, характеризується недостатністю тих чи інших наукових знань, на збагачення й доповнення яких спрямована така пошукова робота.

Остаточне формулювання проблеми повинно звучати як можна точніше, тобто розгорнуто й повно, але водночас коротко й чітко, що значно полегшить пошук, тому що не можна дістати конкретну відповідь за розпливчатого формулювання. Оптимальне формулювання проблеми можна знайти лише щодо конкретної мети дослідження: саме ступінь її осмислення й визначає формулювання, необхідне для досягнення мети.

Першим етапом дослідження є визначення його теми. Позитивний результат будь-якого дослідження значною мірою залежить від правильної постановки та обґрунтування проблеми самого дослідження. Водночас практика свідчить, що доволі часто трапляються дослідження, у яких, по суті, немає визначення проблеми: педагогічні колективи закладів освіти обмежуються лише переказом вже давно відомих теоретичних положень. Тема може розглядатися як наукова задача, що охоплює цілком конкретну

галузь наукового дослідження. Оскільки наукова проблема являє собою сукупність складних теоретичних або практичних питань, то в процесі наукового дослідження або визначення його параметрів, проблеми поділяють на складники – теми.

Тема (від грец. Thema – «основна думка, завдання, положення, яке необхідно розвинути») – частина наукової проблеми, що охоплює одне або кілька питань дослідження» (*Великий Тлумачний Словник Сучасної Української мови*, 2004, с. 1238). Зважаючи на мету дослідження, яка повинна передбачати розробку нових концепцій або напрямів розвитку певної науки, удосконалення наявної методології або розробку нових методик (рекомендацій) з окремих розділів педагогічної науки, дослідник вибирає тему наукової роботи. Теми наукових досліджень з конкретної педагогічної проблеми формуються в межах проблем цілої науки та поділяються на теоретичні, методологічні та організаційні. Теоретичні теми передбачають дослідження окремих концепцій теорії певної науки, що стосуються її наукових законів, розробки аксіоматичних знань.

Обґрунтування теми дослідження має на меті показати, з яких міркувань було обрано для дослідження вказану проблему, чим зумовлена необхідність проведення дослідження – розвитком науки, суспільними потребами чи воно буде являти собою узагальнення певного досвіду тощо. Вибір теми, вочевидь, є найвідповідальнішим етапом у дослідній діяльності педагогічного колективу, бо він часто визначає майбутню діяльність закладу освіти. Практика доводить, що правильно обрати тему – наполовину забезпечити успішне виконання експерименту, проєкту. Розрізняють три різновиди тем, а саме: *теми як результат розвитку проблем, над якими працює цей педагогічний колектив; ініціативні теми; замовлені теми*. Науковий керівник має проаналізувати та підтримати ініціативу педагогічного колективу, але ця підтримка має ґрунтуватися на реальній оцінці ситуації й не може ставити під загрозу успішне виконання роботи (Сисоєва, & Кристопчук, 2013, с. 32–33).

Отже, щоб відповісти на питання дослідження, необхідно оперувати достатньою кількістю наукових фактів, які одержують у процесі проведення дослідження та обстеження об'єктів вивчення. За визначеними шляхами дослідження відбувається пошук та збір наукових фактів, що містяться в результатах попередніх наукових досліджень, їх аналіз та узагальнення. Актуалізуючи наукові факти, що відображають результати попередньо виконаних досліджень, педагогічний колектив може використовувати

знання інших дослідників. Проте обмін думками не завжди дає змогу віднайти правильну відповідь, адже будь-яке наукове твердження можна трактувати по-різному.

Типи досліджень освітніх проблем. Будь-яке педагогічне дослідження спрямовується на розв'язання певної наукової проблеми. Вона з'являється тоді, коли немає знань, необхідних для того, щоб пояснити перебіг освітнього явища. Свідченням наукової проблеми є брак необхідних наукових фактів, положень тощо, потрібних для того, щоб створити цілісну систему наукових знань, теорію тощо. Наукові проблеми в педагогічних дослідженнях відрізняються не тільки за змістом, а й за масштабом. Так, зокрема, деякі наукові проблеми не виходять за межі первинного педагогічного колективу, а інші стосуються інтересів декількох закладів освіти, регіонів, галузі загалом. У дослідженнях освітніх проблем мають справу з суперечностями педагогічного, психологічного, соціального, економічного тощо характеру.

Залежно від характеру і змісту питань дослідження освітніх проблем, на думку С. Сисоєвої, та Т. Кристопчук (2013), можна визначити такі категорії. Аналіз свідчить, що розроблення наукового супроводу функціонування й розвитку системи освіти насамперед вимагає виконання досліджень, пов'язаних із підвищенням ефективності освітнього процесу. Такі дослідження, за своєю природою, є суто педагогічними; водночас під час розроблення наукового супроводу функціонування системи освіти часто доводиться розв'язувати наукові проблеми психологічного, соціологічного, економічного та управлінського характеру. Практика свідчить, що соціальне середовище може суттєво позначитися на перебігу окремих освітніх явищ і процесів, а розв'язання педагогічних проблем часто супроводжується позитивними наслідками соціального характеру.

Аналогічний зв'язок, за визначенням В. Мадзігона, та І. Волощука (2018), спостерігається між педагогічними і психологічними, педагогічними та управлінськими феноменами. Зазначене є підставою для того, щоб у сукупності досліджень освітніх проблем виділити такі групи досліджень: соціально-педагогічні, управлінсько-педагогічні, психолого-педагогічні та власне педагогічні.

Педагогічні дослідження можна умовно поділити на основні просторово-часові локалізації залучених об'єктів вивчення. Типові педагогічні дослідження локалізуються у відносно невеликому часовому і просторовому полі. Водночас у випадках відносно протяжної часової локалізації маємо справу з історико-

педагогічним дослідженням, а у разі відносно протяжної просторової локалізації маємо справу з порівняльно-педагогічним дослідженням.

Історичне дослідження генерує опис подій, які мали місце в минулому, та умови, що призвели до їх появи. Прикладом такого дослідження є документування еволюції програм підготовки учителів, починаючи з початку нинішнього століття, з метою пояснення історичних коренів сучасних освітніх програм на змістовому та процесуальному рівнях.

Порівняльне дослідження постачає інформацію щодо функціонування протягом відносно короткого відрізка (проміжку) часу різних географічно віддалених наукових шкіл чи освітніх систем. Прикладом такого дослідження є з'ясування фізичних умов функціонування шкільних споруд для того, щоб створити описовий профіль устаткування, яке використовується в сучасних закладах освіти в різних регіонах чи країнах.

Прийнято також виділяти основні (підтверджувальні) та пілотні (розвідувальні), одноразові й тривалі (лонгitudні), масові й одиничні (вибіркові), необмежені й обмежені педагогічні дослідження.

Розвідувальне (пілотне) дослідження виконується в тому разі, коли відчувається нестача теоретичного розуміння досліджуваного явища, тому об'єктами припущення є ключові змінні та їхні зв'язки.

Час є важливим елементом будь-якого дослідницького плану. Як наслідок, прийнято розрізняти одноразові дослідження, які передбачають одноразове дослідження, і тривалі (лонгitudні) дослідження, які передбачають щонайменше дворазові обстеження. До зазначеного необхідно додати, що до **педагогічного дослідження** можуть залучатися один або певна кількість об'єктів вивчення.

Поряд із цим у дослідженні освітніх проблем виокремлюють **фундаментальні** і **прикладні, теоретичні** (бібліографічні й описові) та **емпіричні** (констатувальні, кореляційні, детермінантні) дослідження. Розглянуті дослідження є кумулятивними, а питання, спрямовані на встановлення кореляційного зв'язку між змінами, передбачають їх попереднє вимірювання чи фіксацію; питання, спрямовані на встановлення детермінантного зв'язку, передбачають їх змінні вимірювання чи фіксацію та встановлення кореляційного зв'язку.

У **констатувальних дослідженнях** фіксують те, що наявне. Наприклад, опитування громадської думки лише з метою, щоб описати пропорційно людей, які дотримуються різних поглядів, є констатувальним дослідженням.

Кореляційні дослідження спрямовані на встановлення зв'язку між двома чи більшою кількістю змінних. Такі дослідження передбачають пошук зв'язків між змінними шляхом використання різних мір статистичного зв'язку. Встановлення зв'язку між поглядом і статтю, між задоволенням роботою і факторами, що відображають проживання вчителів, їхню заробітну плату, життєві права, придатність навчального обладнання тощо є прикладами такого дослідження.

Детермінантні дослідження спрямовані на те, щоб встановити, чи позначається одна змінна на значенні іншої. Такі дослідження виконуються для перевірки зв'язку між змінними шляхом обстеження наявного явища і пошуку відповідних даних для того, щоб установити між ними правдоподібний наслідковий чи причинний зв'язки. Наприклад, дослідження факторів, пов'язаних із виключенням учнів із закладу освіти, шляхом використання даних, одержаних зі шкільних записів протягом останнього десятиріччя тощо.

Усі види емпіричних досліджень можуть бути кількісними, якісними або категоріальними (залежно від типу даних). Домінантні дослідження поділяють на наслідкові та причинні (Мадзігон, & Волощук, 2018, с. 18–19).

Однією з особливостей педагогічних досліджень є той факт, що вони передбачають безпосереднє чи опосередковане залучення людей. Це накладає особливий етичний відбиток на процеси планування й виконання дослідження, інтерпретацію та поширення його результатів, а саме: у педагогічних дослідженнях дотримуються певних етичних норм, які представлені низкою принципів і вимог.

Необхідно зазначити, що згода щодо ключових принципів, які покладені в основу педагогічних досліджень, поступово вироблялася з другої половини 1940 року до 1990-х років ХХ століття. Як зазначають В. Мадзігон, та І. Волощук (2018), сьогодні в педагогічних дослідженнях учені керуються такими принципами, як добровільна участь; інформована згода; відсутність ризику заподіяння шкоди; конфіденційність інформації; анонімність інформації; право на послуги (с. 21).

Зазначене вище потрібно розуміти так, що педагогічне дослідження має базуватися на згоді його учасників і не може заподіяти їм шкоди, а його результати без згоди учасників не можуть розголошуватися. На основі перелічених принципів розроблено вимоги, яких необхідно дотримуватися в педагогічних дослідженнях, а саме:

- у процесі планування дослідження етичні міркування мають слугувати вирішальним

критерієм у компромісі наукових і людських цінностей, що пов'язані з дослідженням;

- оцінюючи етичний бік дослідження, авторський колектив насамперед має виходити з констатації стану ризику, у якому перебуватимуть об'єкти вивчення;
- інформація, отримана про учасників дослідження, є конфіденційною, якщо інше з ними не обумовлено заздалегідь;
- якщо результати дослідження публікуються чи про них повідомляється на наукових форумах, має бути витримана вимога щодо анонімності учасників експерименту;
- дослідні дані повинні зберігатися з дотриманням техніки безпеки, де можливо, потрібно користуватися кодовою системою, щоб зруйнувати очевидність зв'язків між даними та індивідами;
- учасники мають право на отримання результатів виконаного з їх участю дослідження;
- якщо учасників дослідження ознайомлюють з його результатами, то обов'язково зазначають їх точність;
- до проведення дослідження автори вказують учасникам на обов'язки і відповідальність кожного з них і як дослідника;
- після отримання результатів авторський колектив інформує учасників про сутність дослідження;
- методологією дослідження може передбачатися приховування від учасників його мети тощо; у такому разі автори мають бути переконані в тому, що такі техніки виправдані, оскільки немає альтернативних;
- дослідники не можуть нехтувати правом учасника відмовитися від експерименту до його початку чи вийти з нього в будь-який час;
- автори ідеї відповідають за етичну атмосферу дослідження, виконуючи його одноосібно, а також тоді, коли вони вдаються до допомоги з боку педагогічного колективу;
- автори ідеї захищають учасників експерименту від фізичного й психологічного дискомфорту, ушкоджень і небезпеки, що можуть виникнути в процесі дослідження. Якщо такий ризик можливий, то педагогічний колектив інформують про це заздалегідь.

Проте навіть за умови, що вироблені чіткі етичні принципи й вимоги, неминуче виникають

ситуації, коли заради точності результатів дослідження необхідно порушувати права потенційних його учасників. Крім того, жодний набір стандартів не може передбачити кожну етичну обставину. Для того, щоб діяти в таких умовах, інституції, що фінансують наукові дослідження, створюють експертні групи, які розглядають надіслані пропозиції на предмет дотримання етичних норм у запланованому дослідженні.

Висновки. Отже, щоб розпочати педагогічне дослідження, насамперед потрібно отримати дозвіл і підтримку місцевого органу управління освітою на залучення до дослідження вибраного закладу освіти. Після цього необхідно провести перемовини з керівництвом цього освітнього закладу, щоб отримати дозвіл на контакт з педагогічним колективом та учнями. Не зайве отримати на проведення дослідження (експерименту) згоду батьків. Щоб отримати зазначені вище дозволи, важливо чітко викласти характер, мету і час, на який потрібний доступ до суб'єктів освітнього процесу. Форма згоди завжди містить потенційні вигоди і втрати, що можуть мати місце, а також право виходу з дослідження в будь-який час, без наслідків.

Досконале знання методологічних основ проведення педагогічного дослідження, на думку Г. Лаврентьевої, та М. Шишкіної (2007), є важливим складником професійної компетентності дослідника, необхідним інструментом у його повсякденній роботі. Потрібно чітко усвідомлювати послідовність етапів, співвідношення форм та методів проведення експериментальної роботи, специфічні прийоми та шляхи її реалізації.

З огляду на сказане, також слушно зазначити, що етичні принципи й вимоги до педагогічних досліджень накладають на пошукувачів певні обмеження, зокрема забороняють планувати й виконувати дослідження, які можуть завдати шкоди його учасникам. Проте це не єдине обмеження, з яким стикаються дослідники. Певним чином їхня робота скеровується усталеними орієнтирами освітньої політики, які є надбудовами щодо філософських базисних засад навчання, виховання й розвитку дітей. Зауважимо, що ці засади не є статичними конструктами, раз і назавжди прийнятими. Час від часу вони змінюються, оскільки постійно переосмислюється уявлення педагогів про їх призначення, цілі виховання та засоби їх досягнення.

Надалі ми продовжимо висвітлювати питання підбору та використання діагностичного інструментарію, необхідного для проведення експерименту всеукраїнського та регіонального рівнів.

Список використаних джерел

- Важинський, С. Е., & Щербак, Т. І. (2016). *Методика та організація наукових досліджень*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. 260 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови. (2004). В. Т. Бусел (Уклад. і головн. ред.). Київ; Ірпін: ВТФ «Перун». 1440 с.
- Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь. 206 с.
- Гончаренко, С. У. (2008). *Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям*. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця». 278 с.
- Енциклопедія освіти. (2008). В. Г. Кремень (Головн. ред.). Київ: Юрінком Інтер. 1040 с.
- Лаврентьєва, Г. П., & Шишкіна, М. П. (2007). *Методичні рекомендації з організації та проведення науково-педагогічного експерименту*. Київ: ІТЗН. 74 с.
- Мадзігон, В. М., & Волошук, І. С. (2018). *Технології дослідження освітніх проблем: посібник*. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України. 370 с.
- Сисоєва, С. О., & Кристошчук, Т. Є. (2013). *Методологія науково-педагогічних досліджень*. Рівне: Волинські обереги. 360 с.
- Рудницька, О. П., Болгарський, А. Г., & Свистельнікова, Т. Ю. (1998). *Основи педагогічних досліджень: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл*. Київ: Вища школа. 193 с.

Відомості про автора:

Кириленко Світлана Володимирівна
svkirilenko1107@ukr.net
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
вул. Василя Липківського, 36, Київ
03301, Україна

doi: 10.33842/22195203-2022-27-101-109

Матеріал надійшов до редакції 19. 11. 2021 р.
Прийнято до друку 01. 12. 2021 р.

References

- Vazhinsky S.E, & Scherbak T.I. (2016). *Methods and organization of scientific research*. Sumy: Sumy State Pedagogical University named after A. Makarenko. 260 p. [in Ukrainian].
- Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. (2004). V.T. Busel (Compiled and edited). Kyiv; Irpen: WTF "Perun". 1440 p. [in Ukrainian].
- Goncharenko S. (1997). *Ukrainian pedagogical dictionary*. Kyiv: Lybid. 206 p. [in Ukrainian].
- Goncharenko S. U. (2008). *Pedagogical research: Methodological advice for young scientists*. Kyiv-Vinnitsia: Vinnitsia State Enterprise. 278 p. [in Ukrainian].
- Encyclopedia of Education. (2008). V.G. Kremen (Editor-in-Chief). Kyiv: Jurinkom Inter. 1040 p. [in Ukrainian].
- Lavrentyeva G.P., & Shishkina M.P. (2007). *Methodical recommendations for the organization and conduct of scientific and pedagogical experiment*. Kyiv: ITZN. 74 p. [in Ukrainian].
- Madigon V.M., & Voloshchuk I.S. (2018). *Technologies for the study of educational problems: a guide*. Kyiv: Institute of Gifted Children of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. 370 p. [in Ukrainian].
- Sysoeva S.O., & Kristopchuk T.E. (2013). *Methodology of scientific and pedagogical research*. Rivne: Volyn oberegy. 360 p. [in Ukrainian].
- Rudnytska O.P., Bolgarsky A.G., & Svistelnikova T. Yu. (1998). *Fundamentals of pedagogical research: teaching method. Textbook for students*. Kyiv: Higher School. 193 p. [in Ukrainian].

Information about the author:

Kyrylenko Svitlana Volodymyrivna
svkirilenko1107@ukr.net
DNU «Institute of Modernization
for the Minister of Education»
Vasyl Lipkivsykogo St, 36, Kyiv,
03301, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2022-27-101-109

Received at the editorial office 19. 11. 2021.
Accepted for publishing 01. 12. 2021.